

MOGUĆI DOPRINOS RAZVOJA TURIZMA UNAPREĐENJU ZAŠTITE PRIRODE

Snežana Đurđić¹, Tijana Jakovljević²

Apstrakt: Razvoj turizma u ekološki osetljivim područjima koja su na osnovu vrednosti biodiverziteta, geodiverziteta i predeone raznovrsnosti značajna za integralnu zaštitu prirodne baštine, jeste odgovoran i izazovan proces koji je često prepoznat kao izvor konflikata u odnosu na zaštitu prirode. Ukoliko su planovi razvoja turizma zasnovani na kreiranju turističke destinacije u zaštićenim područjima, najveći izazov u tom procesu predstavlja uslov održanja ili formiranja balansa između postavljenih ciljeva privrednog i društvenog razvoja, a istovremeno i očuvanja i unapređenja stanja prirodnih vrednosti. Da li razvoj turizma uopšte može doprineti unapređenju zaštite prirode? Ovim radom biće analizirani potencijalni benefiti (*in situ* striktna zaštita prirodne i kulturne baštine, stvaranje uslova za poboljšanje ekonomskih mogućnosti i kvaliteta života članova lokalnih zajednica, unapređenje kvaliteta doživljaja turista itd.) i negativni uticaji (kompleksno povećanje rizika u životnoj sredini kroz direktne i indirektno uticaje turizma, mogući negativni uticaji na tradicionalan način života lokalnog stanovništva i sl). Podsticanje i planiranje održivog razvoja turizma prepoznato je kao pristup koji je usmeren ka povećanju pozitivnih i umanjenju negativnih uticaja na prirodne vrednosti. Ovim radom, prethodna razmatranja biće kompleksno analizirana i na osnovu odabranih studija slučaja kao što su Park prirode Sicevačka klisura i Specijalni rezervat prirode Suva planina,

Ključne reči: održivi razvoj turizma, zaštićena područja, Republika Srbija.

POSSIBLE CONTRIBUTION OF TOURISM DEVELOPMENT TO THE IMPROVEMENT OF NATURE PROTECTION

Abstract: The development of tourism in ecologically sensitive areas, which are important for the comprehensive protection of natural heritage due to their biodiversity, geodiversity, and landscape diversity, is a responsible and challenging process often identified as a source of conflict with nature protection. When tourism development plans focus on creating tourist destinations within protected areas, the main challenge is maintaining or establishing a balance between economic and social development goals while simultaneously preserving and enhancing natural values. Can tourism development in general contribute to improving nature protection? This paper will analyze potential benefits (such as *in situ* strict protection of natural and cultural heritage, improved economic opportunities and quality of life for local communities, and enhanced tourist experiences) and negative impacts (including

¹ Univerzitet u Beogradu – Geografski fakultet, Studentski trg 3/III, Beograd;
snezana.djurdjic@gef.bg.ac.rs, ORCID:0000-0001-6316-6364

² Univerzitet u Beogradu – Geografski fakultet, Studentski trg 3/III, Beograd;
tijana.jakovljevic@gef.bg.ac.rs, ORCID:0000-0001-8902-5519

increased environmental risks through direct and indirect effects of tourism and possible negative impacts on the traditional lifestyles of local populations). Promoting and planning the sustainable development of tourism is recognized as an approach aimed at increasing positive and reducing negative impacts on natural values. This scientific paper will provide a comprehensive analysis of these considerations based on selected case studies, Nature park Sićevačka gorge and Special Nature Reserve Suva mountain.

Key words: sustainable tourism development, protected areas, Republic of Serbia.

UVODNA RAZMATRANJA

U uslovima rastućeg društvenog, privrednog i prostornog razvoja, u globalnim, ali i regionalnim razmerama, izvesno je da su procesi i pojave konverzije prirodnih staništa u predele namenjene različitim aspektima antropogenog delovanja, sve prisutniji i intenzivniji. Za očuvanje stanja izvornosti i autentičnosti biodiverziteta, ali i raznovrsnosti pojava i objekata geonasleđa, neophodnost podrške očuvanju prirodnih kompleksa koja potiče iz različitih sektorskih ingerencija sve je zahtevnija i izazovnija. Inicijalno, izvesna je neophodnost zakonodavne uređenosti u oblasti zaštite prirode koja mora identifikovati i vezu sa svim potencijalno ili realno konfliktnim pristupima prostornom i društvenom razvoju. Odlučujući značaj u tom postupku imaju adekvatno i dosledno sprovedene mere i mehanizmi upravljanja.

Zaštićenoj prirodnoj baštini svojstvena je osobena privlačnost koja predstavlja motivsku osnovu za turistička kretanja. Turizam orijentisan ka prirodnim vrednostima (eng. nature-based tourism) deo je specifičnog pristupa valorizaciji retkih i raritetnih oblika reljefa, predela velike estetske vrednosti, antropogenim radom nepromenjenih ekosistema, kao i pojedinačnih vrsta flore i faune. Moguće da je jedna od najadekvatnijih savremenih definicija ovog oblika turizma promovisana od strane Svetske banke (The World Bank Group, 2022): „Turizam koji koristi prirodne resurse u divljini i u nepromenjenom, izvornom obliku. To je putovanje koje se ostvaruje sa ciljem uživanja u nerazvijenim prirodnim predelima ili netaknutoj prirodi“.

Motivska osnova autentičnih i retkih pojavnosti biodiverziteta i geodiverziteta, raspolaze potencijalom za formiranje turističkog proizvoda koji će biti atraktivan manjim grupama posetilaca čija su interesovanja na *in situ* lokalitetima specifično fokusirana, zahtevaju aktivno učešće posetilaca uz asistenciju ekspertske obučene vodičke službe i ka prirodi skladno projektovanu i adaptiranu turističku infrastrukturu. U tim uslovima, moguće je očekivati i da razvoj turizma podržava razvoj zaštite prirode, i to ne samo zahvaljujući adekvatnim upravljačkim mehanizmima, već i kroz podsticanje odgovornog, filantropskog ponašanja turista i organizatora turističkih putovanja, kao i članova lokalnih zajednica (Hehir et al., 2023). Svaka održiva i odgovorna aktivnost koja dovodi više posetilaca u zaštićena područja može biti usmerena ka cilju unapređenja očuvanja biodiverziteta ukoliko se minimiziraju negativni efekti aktivnosti na ekološke i sa njima prostorno povezane kulturne vrednosti (Bushell, Bricker, 2016). U odnosu na prethodnu konstataciju, moguće je posmatrati i ekoturizam kao specifično rešenje koje posreduje između osvajanja ekonomske dobiti i obezbeđenja ekonomskih podsticaja za zaštitu prirodne i kulturne baštine.

Ovim radom biće analizirane mogućnosti realizacije potencijala turizma u obezbeđenju efikasnih podsticaja za kreiranje sinergije između turizma i očuvanja prirode, sprovedenje adekvatnih planova za očuvanje prirode i podsticanje uključivanja lokalnih zajednica u realizaciji održivog razvoja turizma i to na primerima dva zaštićena područja regiona Ponišavlja, Parka prirode Sićevačka klisura i Specijalnog rezervata prirode Suva planina.

UPRAVLJANJE ZAŠTIĆENIM PODRUČJIMA I ODRŽIVI RAZVOJ TURIZMA

Sistemske pravni akt Republike Srbije kojim je regulisana delatnost zaštite prirode, *Zakon o zaštiti prirode Srbije*, prepoznaje više oblika upravljanja zaštićenim područjima koji nedvosmisleno imaju za cilj zaštitu, upravljanje, korišćenje i unapređenje zaštićenih područja koja se sprovode na osnovu akta o proglašenju zaštićenog područja i plana upravljanja zaštićenim područjem (član 51). Na osnovu ovog zakonskog dokumenta, aktivnosti usmerene ka realizaciji svih vidova turizma ne smeju se odvijati na onim delovima zaštićenih područja koja se nalaze pod Ia i Ib režimom zaštite, odnosno pod okriljem stroge zaštite i stroge zaštite uz mogućnost upravljanja populacijama. Turizam je aktivnost koja svakako iziskuje transformaciju izvornih ekosistema i bar selektivno i ograničeno korišćenje prirodnih resursa.

Kako su globalne tendencije omasovljenja turističkih poseta zaštićenim područjima na mnogim međunarodni značajnim destinacijama sve izraženiji fenomen, ta konstatacija ohrabruje još uvek nedovoljno afirmisane turističke destinacije kao što je Srbija, da bar deo svojih strateških pravaca turističkog razvoja usmere ka prostorima neznatno izmenjene prirode (Đurđić, 2017). Otkrivanje njihove kompletne autentičnosti sa aspekta ekoloških odlika, odlika predela, ali i tradicionalnog načina života lokalnih zajednica uz njihovo aktivno učešće u plasmanu turističkog proizvoda i raspodeli dobiti nastaloj na taj način, mogući su pristupi održivom razvoju turizma. Turizam zasnovan na prirodnim vrednostima određuju i modeluju podjednako i antropogenim radom stvoreni i prirodni faktori kao što su sociodemografske osobine (svih učesnika u turizmu i lokalne zajednice), kulturne vrednosti i finansijski aspekti, kao i biotički i abiotički elementi (specifična flora, fauna, impresivni geološki, geomorfološki i hidrografski objekti itd.), razvijena infrastruktura (saobraćajna infrastruktura, komunalne usluge i dr), ali svakako i usklađenost sa ciljevima zaštite (npr. endemske vrste, spomenici prirode, očuvani izvorni ekosistemi, i njima pridruženi elementi turističke atrakcije koje je stvorio čovek a koji se nalaze u prirodnom okruženju) (Donici, Dumitras, 2024).

Kako bi proces upravljanja zaštićenim područjem bio u što dužem vremenskom periodu efikasan i doprineo realizaciji ciljeva zaštite prirode i održivog razvoja, neophodno je obezbediti adekvatna finansijska sredstva kojima će upravljati raspolagati i ulagati ih i u unapređenje zaštite prirode. *Zakonom o naknadama za korišćenje javnih dobara* iz 2018. godine, upravljačima (čak i pravnim subjektima koji su finansirani iz budžeta Republike Srbije) je omogućeno prihodovanje na osnovu naknade za korišćenje zaštićenog područja. Članom 105. su detaljno utvrđene naknade za korišćenje zaštićenog područja koje potiču od: 1) obavljanja delatnosti u zaštićenom području (delatnost putničkih agencija, tur-operatora, usluge rezervacije i prateće aktivnosti; delatnosti restorana i pokretnih ugostiteljskih objekata; delatnost trgovine, zanatskih usluga; rudarstva; energetike; saobraćaja i dr.); 2) vikendica i drugih nekomercijalnih objekata za odmor na teritoriji zaštićenog područja; 3) upotrebe vozila na motorni pogon na zaštićenom području; 4) održavanja turističkih, rekreativnih, sportskih i drugih manifestacija i aktivnosti; 5) korišćenja imena i znaka zaštićenog područja; 6) poseta zaštićenom području, njegovim delovima i objektima; 7) zauzeća prostora za objekte koji svojim izgledom narušavaju svojstva zaštićenog područja, a koji su u vlasništvu pravnog lica, preduzetnika ili fizičkog lica.

U kontekstu povezanosti zaštićenog područja i turizma, važno je istaći da isti zakonski dokument članom 249. utvrđuje i relacije u odnosu obveznika naknade za korišćenje turističkog prostora i obveznika naknade za korišćenje zaštićenog područja, odnosno obveznika naknade za korišćenje javnih površina, te ih jasno razdvaja i utvrđuje da se ta dva osnova isključuju. Turistički prostor je jedinstvena i nedeljiva geografska i funkcionalna

celina prirodnih i stvorenih resursa i vrednosti od značaja za turizam, koji je kao takav definisan zakonom kojim se uređuje turizam. Naknade za korišćenje turističkog prostora podrazumevaju: 1) korišćenje posebno uređenih terena za pojedine namene korišćenja (parkiranje, rekreacija, sport, postavljanje reklama, postavljanje zabavnih objekata i drugo); 2) postavljanje privremenih objekata za ugostiteljstvo, turizam i trgovinu; 3) ulazak u turistički prostor. Po ovom osnovu, prihodovanje upravljača zaštićenog područja nije dopušteno.

MOGUĆA PODSTICAJNA SARADNJA U OBLASTI ZAŠTITE PRIRODE I TURIZMA

Međusektorskom umrežavanju u oblastima zaštite prirode i turizma svojstveni su brojni efekti čije se pojavnosti, posledice i intenziteti mogu ispoljavati kao konflikti, ograničenja, ali i podsticaji. Turističkim prostorima značajnih prirodnih i stvorenih resursa za razvoj brojnih vidova turizma koji predstavljaju okosnicu prostorno-funkcijskog razvoja Srbije u ovoj oblasti (npr. planinski i banjski turistički centri i dr.) svojstvena su nedovoljno uravnotežena ulaganja (ne samo materijalna) u razvoj turističkih kapaciteta i infrastrukture sa jedne strane, i očuvanje ekološke ravnoteže sa druge strane (Belij, Đurđić, 2019; Đurđić et al., 2019).

Turističke destinacije regionalnog i potencijalno nacionalnog značaja kao celine sa turističkim proizvodom u stvaranju, raspolazu svojstvima na osnovu kojih mogu da izgrade ravnomernije međusektorske odnose koji doprinose unapređenju primarnih ciljeva obe delatnosti. Zaštićena područja Park prirode Sićevačka klisura i Specijalni rezervat prirode Suva planina, odabrani su kao primeri potencijalnih turističkih destinacija kod kojih bi budući razvoj turizma mogao doprineti i unapređenju zaštite prirode. Pozicionirani su u delu Ponišavlja koji se nalazi na međunarodnom tranzitnom pravcu ka Bugarskoj i u blizini međunarodnog aerodroma „Konstantin Veliki“ u Nišu, čime je olakšana saobraćajna dostupnost potencijalnih turista ne samo iz bližeg regionalnog okruženja.

Park prirode Sićevačka klisura prostire se na površini od 7.746 ha i administrativno obuhvata teritorije opština Bela Palanka i Niška Banja. Na dužini od 17 km, reka Nišava je usekla kompozitnu dolinu čije su vertikalne strane na pojedinim sektorima visoke i do 200 metara. U krečnjačkim partijama doline Nišave je moguće videti i brojne potkapine, jame, pećine (Илић и др., 2023). Izuzetno bogatstvo Sićevačke klisure predstavlja redak floristički i vegetacijski diverzitet. Tako je lokalitet Oblik, stanište i srpske (*Ramonda serbica*) i Natalijine ramonde (*Ramonda nathaliae*), najsevernije stanište žalfije (*Salvia officinalis*) na teritoriji Srbije nalazi se na kamenjarima Sićevačke klisure, a na liticama su razvijeni i šibljac divljeg jorgovana (*Syringa vulgaris*) i dr. Fauna ptica je najbolje proučena grupa životinja ovog zaštićenog prostora, te je više od 40 vrsta ptica identifikovano kao zaštićene ili ugrožene vrste Srbije. I lovna fauna, kao i bogata ihtiofauna predstavljaju resurse ka čijem se očuvanju moraju preduzimati mere upravljanja i zaštite tokom korišćenja (Митић, 2020). Zaštićenim područjem upravlja Javno preduzeće „Srbijašume“ u čijoj nadležnosti je i realizacija dugoročnih ciljeva zaštite, očuvanja, unapređenja i održivog razvoja Parka prirode i u tom smeru je značajno i postojanje dokumenta *Pravilnik o unutrašnjem redu i čuvarskoj službi Parka prirode Sićevačka klisura* iz 2014. godine. Ekoturizam i etno turizam su na osnovu *Plana upravljanja Parkom prirode Sićevačka klisura za period 2021 – 2030. god.* identifikovani kao vidovi turizma čije mogućnosti ravnomernog razvoja predstavljaju jedan od potencijala za ostvarenje ciljeva zaštite, očuvanja, unapređenja i održivog razvoja. I planski dokument *Prostorni plan infrastrukturnog koridora Niš – granica Bugarske* (2017) pretpostavlja u planskom periodu intenzivan razvoj privrede i kroz izgradnju kapaciteta za tranzitni i rekreativni turizam. U tom interesu jeste neophodno ostvariti uslove za održivo korišćenje prostora i to sem doslednog poštovanja mera za zaštitu prirode, utvrditi i mere za

zaštitu ambijentalnih vrednosti, iskoristiti postojeće stambene objekte u seoskim naseljima koji bi nakon rekonstrukcije mogli biti korišćeni kao materijalna osnova za razvoj ekoturizma, seoskog i etno turizma. Za potrebe promocije avanturističkog i geoturizma neophodno je planirati i obeležiti bezbedne penjačke staze, osigurati lokacije za paraglajding (selo Sićevo) i osigurati bezbednost učesnika u aktivnostima vožnje kajaka i raftinga na Nišavi (Gradištanski kanjon). Izgradnjom vidikovaca na atraktivnim lokacijama poput Brljaskog kamena u selu Sićevo, omogućava se i putnicima u tranzitu da tokom pauze u putovanju, sagledaju predeonu sliku dela Parka prirode, kao i da se opciono upoznaju sa delom bogate kulturne, etno i vinske ponude ovog dela Ponišavlja. I tradicionalne manifestacije kao što su Dani žalfije i Likovna kolonija u Sićevu, doprinose sinergiji prirode i turizma ovog zaštićenog područja.

Specijalni rezervat prirode Suva planina obuhvata površinu od 18.116 ha i nalazi se na teritorijama opština Niška Banja, Bela Palanka i Gadžin Han. Grebeni Suve planine koji formiraju oblik potkovice, od prevoja Devojački grob izdužu se jugoistočno do 1.810 metara (najviši vrh Trem) i severozapadno do 1.523 m (vrh Sokolov kamen). Utvrđeno je da biotičke vrednosti Suve planine odlikuju bogatstvo i raznovrsnost čak 58 vrsta lišajeva, 1.244 taksona flore, 259 taksona insekata, 12 vrsta riba, 23 vrste vodozemaca i gmizavaca, 139 vrsta ptica i 26 vrsta sisara. Nedostatak površinskih tokova jedna je od odlika SRP Suva planina, ali ona nije uticala na šumovitost ove planine koja je prisutna na više od 11.000 ha ovog zaštićenog područja kojim upravlja JP „Srbijašume“ (Баковић, Митић, 2023). Na području Specijalnog rezervata prirode Suva planina turizam za sada nema organizovanu i kreiranu ponudu turističkog proizvoda, već samo izuzetan potencijal (prirodne vrednosti, atraktivni pejzaži i autentična gastronomska ponuda). Kao sekundarne funkcije zaštite prirodnih vrednosti Suve planine, planskim dokumentima predviđen je razvoj zimskih sportova (skijalište Bojanine vode) i rekreativne (akumulacija Divljana i njeno okruženje) i ekološke aktivnosti van zimske sezone, i to sve u skladu sa režimima zaštite specijalnog rezervata prirode (Баковић, Митић, 2023). Razvoj turističkog područja Suva planina se Prostornim planom Republike Srbije iz 2010. godine usmeravao u okviru klastera jugoistočne Srbije, koji predstavlja prostorno-funkcionalnu celinu objedinjene turističke ponude, a veći deo njene teritorije je bio kategorisan kao sekundarna turistička zona. Tadašnji planovi razvoja turizma bili su komplementarni sa primarnom namenom prostora, odnosno zaštitom prirode. Između ostalih, kao razvojni potencijali identifikovani su održivi turizam, sportsko-manifestacioni, izletničko-rekreativni, ruralni (agroturizam i kombinovani seoski turizam), kružna putovanja, tranzitni, turizam specijalnih interesa i slično (Uredba o utvrđivanju PPPPN SRP Suva planina, 2012). U *Nacrtu Prostornog plana Republike Srbije od 2021. do 2035. godine* (2021) prostor Suve planine je izdvojen pod kategorijom ostala planinska mesta, i to regionalnog i perspektivno nacionalnog značaja, te se i na osnovu te činjenice može zaključiti da planovi razvoja turizma na području ovog specijalnog rezervata prirode i u bliskoj budućnosti neće značajno uticati na zaštićene prirodne vrednosti i ambijentalnu izvornost prostora. Aktuelno, Planom upravljanja SRP Suva planina, turizam, rekreacija i sport u okviru zaštićenog područja mogu se usmeravati na ekološki, etnološki, spomenički, seoski turizam, foto-safari, cikloturizam i mountain-bike turizam i dr. (Баковић, Митић, 2025). Upravljač SRP Suva planina Javno preduzeće „Srbijašume“ u tom cilju konstatuje i da bi za potrebe razvoja nabrojanih vidova turizma bilo neophodno graditi turistička naselja ili adaptirati objekte u postojećim seoskim naseljima u turističke svrhe, kako bi njihovi infrastrukturni i stambeni kapaciteti bili primereni novoj funkciji.

Prethodno je istaknuto da su oba zaštićena područja poverena na upravljanje Javnom preduzeću „Srbijašume“ koje na osnovu budžetskih sredstava finansira obavljanje delatnosti kao što je uređenje prostora i održivo korišćenje prirodnih resursa (programi i planovi razvoja ekoturizma i organske poljoprivrede) i sa tim povezano upravljanje posetiocima (izgradnja ulaznih stanica, edukativnih centara, centara za posetioce, štampanje materijala namenjenih posetiocima i dr). Među rezultatima istraživanja grupe autora (Шљукић и др. 2023) analizirana je i struktura prihoda koje pomenuto javno preduzeće ostvaruje od

upravljanja parkovima prirode Srbije koji su im povereni na staranje. Na primeru Parka prirode Sićevačka klisura, konstatovano je da je od naknada za korišćenje parka prirode u 2021. godini prihodovano čak 94,48% od ukupnih sredstava, što je u odnosu na ostale parkove prirode kojima preduzeće upravlja (parkovi prirode Zlatibor, Stara planina, Golija i Radan) najveći iznos prihoda ostvaren po tom osnovu. Evidentno je da korišćenje zaštićenog prostora može da donese finansijsku dobit i ekološku korist, i za upravljača i za lokalne zajednice.

ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Analitička razmatranja predstavljena ovim radom usmerena su ka sagledavanju dvosmernih relacija između zaštite prirode i razvoja turizma, i to u kontekstu međusektorske podrške i unapređenja stanja prirodne baštine. Opšte poznato je da je zaštićena prirodna baština koja predstavlja reprezentе biotičkih i abiotičkih vrednosti nekog prostora, resurs koji je neophodan za razvoj turizma, i to njegovih vidova koji su namenjeni turistima specifičnog interesovanja (npr. turizam u prirodi, ekoturizam, seoski turizam, geoturizam, avanturistički turizam i dr). Zahvaljujući adekvatnim i dosledno realizovanim aktivnostima upravljanja zaštićenim područjem, moguće je da i održivi razvoj turizma bude pokretač novih inicijativa koje će unaprediti već uspostavljenu *in situ* zaštitu. Mehanizmi obezbeđenja finansijske nadoknade iz naknada za korišćenje zaštićenih područja, jesu jedan od načina da svi akteri ovih delatnosti (zaštita prirode i turizam) imaju usaglašen interes i ciljeve korišćenja prostora.

Zaštićena područja Park prirode Sićevačka klisura i Specijalni rezervat prirode Suva planina jesu prostori reprezentativnih prirodnih vrednosti koje prevazilaze regionalni značaj. Zahvaljujući brojnim antropogenim uticajima koji direktno i indirektno deluju na njih, javno preduzeće koje njima upravlja, ima odgovoran zadatak da održava ekološku ravnotežu na kompleksnim prostornim celinama, ali i da adekvatno unapređuje promociju prirodnih i ambijentalnih vrednosti. Primenom svih zakonskih ovlašćenja i uz entuzijazam i stručnost upravljača, članova lokalnih zajednica, ali i turista i rekreativaca kao povremenih korisnika zaštićenih prostora, moguće je ostvariti pozitivne efekte koji doprinose istovremenom unapređenju stanja zaštićenih prirodnih dobara i unapređenju privrednog i društvenog razvoja lokalnih sredina i kroz održivi razvoj turizma.

LITERATURA

Баковић, С., Митић, Б. (2025). *Предлог плана управљања Специјалним резерватом природе „Сува планина“ за период 2026 - 2035. године*. Јавно предузеће „Србијашуме“, Београд.

Илић, М., Маринчић, С., Кличковић, М., Нешић, Д., Тимотић, М., Парезанин, М., Обрадовић, Т. (2023). *Заштђено геонаслеђе Србије*. Завод за заштиту природе Србије, Београд.

Митић, Б. (2020). *Предлог плана управљања Парком природе „Сићевачка клисура“ за период 2021 - 2030. године*. Јавно предузеће „Србијашуме“, Ниш.

Министарство грађевинарства, саобраћаја и инфраструктуре (2021). *Просторни план Републике Србије од 2021. до 2035. године* (нацрт). Београд.

Шљукић, Б., Милетић, Д., Јанчић, Г., Кисин Б. (2023). Управљање парковима природе у Јавном предузећу „Србијашуме“. *Гласник Шумарског факултета*, 0353-4537, 119-134. <https://doi.org/10.2298/GSF23S1119S>

- Belij, M., Đurđić, S. (2019). Uloga turizma u upravljanju zaštićenim područjima. U: (Filipović, D., Šećerov, V., Lukić, B., Radosavljević, U., Marić, M.) (ur): *Zbornik radova „Planska i normativna zaštita prostora i životne sredine“*, APP Srbije, Univerzitet u Beogradu - Geografski fakultet, Beograd, str.331-338.
- Bushell, R., Bricker, K. (2016). Tourism in protected areas: Developing meaningful standards. *Tourism and Hospitality Research*, 0(0) 1–15, doi: 10.1177/1467358416636173
- Donici, D.S.; Dumitras, D.E. (2024). Nature-Based Tourism in National and Natural Parks in Europe: A Systematic Review. *Forests*, 15, 588. <https://doi.org/10.3390/f15040588>
- Đurđić, S. (2017). Potentials and constraints of ecotourism development in Serbia, In: Filipović D., Gosar a., Koderman M., Đurđić S. (eds.) *Tourism in protected areas of nature in Serbia and Slovenia*, University of Belgrade - Faculty of Geography, 57-72.
- Đurđić, S., Stojković, S., Belij M. (2019). The importance of ecotourism in the process of improving ecosystem services in Serbia. *PROCEEDINGS International Scientific Symposium NEW TRENDS IN GEOGRAPHY*, October 3 - 4, 2019, Ohrid, Republic of North Macedonia, Macedonian Geographical Society, 123-132.
- Hehir, C., Scarles, C., Wyles, K. J., Kantenbacher J. (2023). Last chance for wildlife: making tourism count for conservation, *Journal of Sustainable Tourism*, 31(5), 1271-1291, DOI:10.1080/09669582.2022.2049804
- The World Bank Group (2022). *Tools and Resources for Nature-based Tourism* (2nd Edition) (Mishra S. (edt), Washington, DC, 1-113.
- Pravilnik o unutrašnjem redu i čuvarskoj službi Parka prirode „Sićevačka klisura“ (2014). Službeni glasnik Republike Srbije, 1/2014.
- Vlada Republike Srbije (2012). *Uredba o utvrđivanju PPPN Specijalnog rezervata prirode Suva planina*, Službeni glasnik RS, 55/2012.
- Vlada Republike Srbije (2017). *Uredba o utvrđivanju Prostornog plana područja infrastrukturnog koridora Niš – granica Bugarske*, Službeni glasnik RS, 86/2009 i 96/2017.
- Vlada Republike Srbije (2021). *Zakon o zaštiti prirode*. Sl. glasnik RS”, br. 36/2009, 88/2010, 91/2010 - ispr., 14/2016, 95/2018 - dr. zakon i 71/2021
- Vlada Republike Srbije (2025). *Zakon o naknadama za korišćenje javnih dobara*. Službeni glasnik RS, 95/2018, 49/2019, 92/2023 i 109/2025.